

KLARA LESZCZYŃSKA-SKOWRON Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa

ORIENTALNE LEKTURY KRASICKIEGO – PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD ERUDYCJĄ PISARZA

Wśród wielu cech, jakie można przypisać Ignacemu Krasickiemu, jedną z najpełniej zaznaczających się w jego życiu i twórczości była niewątpliwie erudycja¹. Dowód na wagę, jaką XBW przywiązywał do lektury, stanowi choćby jego biblioteka, której różnorodność pozwala objąć i docenić praca Jadwigi Rudnickiej i Sante Graciotiego². Książki i czytelnictwo powracały też jako temat chyba we wszystkich dziełach³ – niewłaściwe lektury psuły młodego Doświadczyńskiego i żonę modną, bohaterkę satyry, do czytania tych właściwych zachęcał Krasicki w „Monitorze”, w *Panu Podstolim* i *Uwagach* doradzał, jak wyposażyć bibliotekę. Ostatni z wymienionych utworów pełen jest zresztą śladów lektur Księcia Biskupa, zarówno tych nieświadomych, przypadkowych reminiscencji, jak i wyrażonych wprost opinii, odwołań i ocen, przytoczonych cytatów. Nawiasem mówiąc, trudno się dziwić, *Uwagi* są wszak zbiorem esejów, a ten gatunek dialogiczność – i to nie tylko na poziomie nadawca–odbiorca, lecz także na wyższym, Bachtinowskim, między myślą a myślą, tekstem a tekstem⁴ – ma wpisana w samą swoją istotę⁵. Wśród wielu książek, książeczek i książeczek wymienionych, wspomnianych, zacytowanych w zbiorze, wśród niemal intymnych zwierzeń urzeczzonego czytelnika i słów krytyki nasyconych ironią, znajdują swoje miejsce dwa ciekawe dzieła, jak się wydaje – szerzej znane na zachodzie

¹ Ewidentnie widać to np. w artykule M. Górskiej (*O wyborze książek i bibliomanii: „Biblioteki”*. W zb.: *Czytanie Krasickiego*. Red. T. Kostkiewiczowa, R. Doktor, B. Mazurkova. Warszawa 2014), w którym autorka tropi mniej i bardziej wyraźne ślady lektur I. Krasickiego.

² *Inwentarz biblioteki Ignacego Krasickiego z 1810 r.* Oprac. S. Gracioti, J. Rudnicka. Wrocław 1973.

³ Zob. T. Kostkiewiczowa, „*Księgi, wiersze, dzienniki...*” *O poglądach na książki i czytanie w epoce oświecenia i pismach Ignacego Krasickiego*. W: *Studia o Krasickim*. Warszawa 1997.

⁴ M. Bachtin (*Problemy poetyki Dostojewskiego*. Przeł. N. Modzelewska. Warszawa 1970, s. 134) pisał o F. Dostojewskim, że „odkrył [on] dialogową naturę wszelkiej idei, wszelkiej świadomości oraz wszelkiej działalności, choćby tylko częściowo świadomej”.

⁵ Z. Gierczyński (wstęp w: M. de Montaigne, *Próby*. Ks. 1. Przeł. T. Żeleński (Boy). Oprac., wstęp, koment. Z. Gierczyński. Wyd. 2. Warszawa 1985, s. 40) pisze: „*Próby* [...] roją się od cytatów łacińskich (greckie są nieliczne), spotyka się je niemal na każdej stronie. Nie służą one zresztą tylko ozdobie dzieła: często Montaigne posługuje się nimi dla wyrażenia myśli, których nie chce wyrazić po francusku”. S. Black (*Of Essays and Reading in Early Modern Britain*. Basingstoke 2006, s. 20) natomiast tak definiuje esej: „W eseju tworzy się przestrzeń, w której refleksja nad myślą jest ważniejsza niż jej pochodzenie, przestrzeń, w której powtórzenie myśli jest wybaczone przez sam fakt, że została znów użyta czy też – co nieuniknione – użyta w nowy sposób”. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie przekłady – K. L.-S.

Europy niż w Rzeczypospolitej. Celem niniejszego artykułu o rysie przyczynkarskim jest właśnie wskazanie na te „europejskie” lektury Krasickiego.

Przestrogi, które Nabi Effendi synowi swojemu zostawił

W *Uwagach* wśród zamieszczonych utworów, balansujących na pograniczu klasycznego eseju i charakterystycznego dla XVIII-wiecznych periodyków angielskich *periodical essay*, wypracowanego przede wszystkim przez Josepha Addisona i Richarda Steela w tygodniku „The Spectator”⁶, znajdują się też zbiory maksym wyjęte z różnych źródeł (czasem wymienionych w tytule, np. *Zdania filozofów z Diogenesa Laercjusza czy Maksymy Teognisa z Megary*, a czasem nie, np. *Myśli, Myśli różne*). Zbiory te składają się wyłącznie z sentencji mniej lub bardziej uporządkowanych tematycznie, niepołączonych w żaden sposób⁷. Jednym z nich są właśnie *Przestrogi, które Nabi Effendi synowi swojemu zostawił*. W najnowszym wydaniu *Uwag* w opracowaniu Zdzisława Libery znaleźć można tylko wyjaśnienie (zaczepnięte zresztą ze *Zbioru potrzebniejszych wiadomości*⁸, co pozwala czytelnikowi poznać ówczesny stan wiedzy i objąć szerszym spojrzeniem horyzonty wiedzy Księcia Biskupa) tytułu effendi, nie ma jednak informacji, kim ów Nabi był ani jak trafił do dzieła Krasickiego. Obecnie dostęp do księgozbiorów i łatwość wyszukiwania informacji, jaką oferuje badaczom różnych dziedzin nowoczesna technologia, ułatwiają poszukiwanie odpowiedzi na tego rodzaju pytania.

W roku 1770 we Francji ukazało się 2-tomowe dziełko zatytułowane *Mélanges de littérature orientale* (Miscellanea literatury orientalnej)⁹, które wyszło pod nazwiskiem Denisa-Dominique’a Cardonne’a, tłumacza z języków orientalnych, opiekuna królewskiej biblioteki i profesora Collège Royal, jak przeczytać można na stronie tytułowej. O samym autorze dużo więcej nie wiadomo. Urodził się w 1721 roku, zmarł w 1783 roku, 20 lat życia spędził w Konstantynopolu, był autorem *Histoire de l’Afrique et de l’Espagne sous la domination des Arabes* (Historii Afryki i Hiszpanii pod panowaniem arabskim), oraz przełożył m.in. również bajki Bidpaia (w dziełach Krasickiego zapisywanego jako Pilpaj¹⁰) i Amstala Lokmana el-Hakima. We wstępie można jeszcze znaleźć informację, że zdecydował się wydać *Mélanges de littérature orientale* ze względu na zainteresowanie czytelników taką literaturą, o czym świadczył sukces *Tysiąca i jednego dnia* oraz *Tysiąca i jednej nocy*¹¹. Przy-

⁶ Definicję tej odmiany eseju podaje J. M. Kuist (*Periodical Essay*. Hasło w: *Encyclopedia of the Essay*. Ed. T. Chevalier. London 2006, s. 1375-1377).

⁷ Kierując się zacytowaną wcześniej definicją Blacka, można również uznać, że w zbiorze esejów znajduje się miejsce dla tych sentencji. Wspomina o nich i poddaje tropy genologiczne D. Kalinowski („*Uwagi*” Ignacego Krasickiego na tle europejskiej tradycji pism moralistycznych. „*Slupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska*” 2002, s. 28).

⁸ Zob. Z. Libera, przypisy w: I. Krasicki, *Uwagi*. Wstęp, oprac. Z. Libera. Warszawa 1997, s. 411.

⁹ *Mélanges de littérature orientale*. Traduits de différens manuscrits turcs, arabes et persans de la Bibliothèque du Roi par D.-D. Cardonne. T. 1-2. Paris 1770.

¹⁰ Zob. bajkę I. Krasickiego *Gołobie* (w: *Pisma poetyckie*. Oprac. Z. Goliński. T. 2. Warszawa 1976, s. 157) z drugiej części *Bajek nowych* z dopiskiem „z indyjskiego Pilpaja” i artykuły *Lokman i Pilpaj* (w: *Dzieła*. Nowe i zupełne wydanie. T. 3. Wrocław 1824).

¹¹ Chodzi o dzieła *Les Mille et Un Jours, contes persans* P. De La Croix i *Les Mille et Une Nuits* A. Gallanda.

wołuje w nim zresztą nazwiska swoich poprzedników na polu literackim – Pétisa de la Croix, Antoine’a Gallanda i Barthélemy’ego d’Herbelot. Cardonne pragnie, jak pisze, uzupełnić ich dzieła drobiazgami wybranymi z królewskiej biblioteki. Wśród tych drobiazgów – anegdot, opowieści, poezji – znajduje się też „traktat o wychowaniu, czyli rady ojca dla jego syna, pióra Nabiego Effendi”¹². Traktat ten opatrzony jest tytułem *Conseils de Nabi Efendi à son fils* (Rady Nabiego Effendi dla jego syna), przetłumaczonym dosłownie przez Krasickiego. Kompilacja Cardonne’a cieszyła się chyba sporą popularnością, gdyż wydano ją w wersji 2-tomowej również w 1772 roku i w roku 1788 w jednym tomie, w którym – jeśli wierzyć informacji na stronie tytułowej – znalazły się także fragmenty tłumaczone przez Gallanda¹³. W roku 1771 ukazał się po raz pierwszy angielski przekład zatytułowany *A Miscellany of Eastern Learnings* (Zbiór nauk wschodnich)¹⁴, drugą edycję wydano rok później¹⁵. O ich poczytności świadczyć może występowanie odwołań i cytatów w tak zróżnicowanych pozycjach, jak „The Lady’s Magazine”, gdzie znajdują się dwa „rozdziały” *Conseils* (poświęcone bogactwu i sztylerstwu) jeszcze w języku francuskim (zaczerpnięte wprost z *Mélanges*)¹⁶; *The Modern, Polite, and Fashionable Letter Writer* (Współczesny grzeczny i modny korespondent)¹⁷, gdzie fragment rozważań o poezji przedstawiony jest w formie listu, odwołanie do tej części *Conseils* pojawia się także na marginesie poematu *Living Poets and Poetesses* (Żyjący poeci i poetki) Nicholasa Michella¹⁸, na stosunek Nabiego do alchemii powołuje się *The Encyclopaedia Britannica*¹⁹, a profesor Warington W. Smyth cytuje go w swoim wykładzie o mineralogii i sztuce wydobywczej²⁰. O tym, że traktat służy jako ilustracja kultury tureckiej w *The Present State of Turkey* (Obecny stan Turcji) Thomasa Thorn-

¹² D.-D. Cardonne, *Préface*. W zb.: *Mélanges de littérature orientale*, t. 1, s. [6].

¹³ *Mélanges de littérature orientale*. Traduits de différens manuscrits turcs, arabes et persans de la Bibliothèque du Roi par D.-D. Cardonne. On y a joint les paroles remarquables et les bons mots des Orientaux, suivant la traduction de A. Galland. Traduit dans le siècle dernier par A. Galland. La Haye 1788.

¹⁴ Odnotowuje go np. katalog W. Marsdena (*A Catalogue of Books and Manuscripts Collected with a View to the General Comparison of Languages, and the Study of Oriental Literature*. London 1827, s. 262): „1771. *A Miscellany of Eastern Learning*. Translated from Turkish, Arabian, and Persian Manuscripts, by M. Cardonne. Translated into English. London 1771, 12mo”, w części *Catalogue of Works Chronologically Arranged in Each Class of Language*, w dziale *Polyglot. Universal. Oriental. General*.

¹⁵ Wspominają o tym fakcie redaktorzy „The Monthly Review” (t. 46 (January/June) (1772), s. 624), choć nie mają o tym wydaniu najlepszej opinii: „Ponieważ teksty w tym zbiorze dobrane są przypadkowo i bez troski o wybór, nie przynosi on chwały swojemu twórcy, a jeszcze mniej przynosi jej przekład w tej [drugiej] edycji angielskiemu tłumaczowi. Pierwszemu zabrakło smaku i zdolności sądzenia, drugi, oprócz braku tychże, zdaje się nie rozumieć nie tylko języka francuskiego, lecz także ojczystego”.

¹⁶ „The Lady’s Magazine” 1771 (November), s. 224.

¹⁷ *The Modern, Polite, and Fashionable Letter Writer: Consisting of Select and Original Letters, in Elegant and Choice Language, on All Important Subjects of Life [...]*. Introd., study E. Seaforth. London [1855], s. 135.

¹⁸ N. Michell, *Living Poets and Poetesses. A Biographical and Critical Poem*. London 1832, s. 27.

¹⁹ *Alchemy*. Hasło w: *The Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, and General Literature*. Ed. W. H. DePuy. T. 1. Chicago 1895, s. 464.

²⁰ W. W. Smyth, *On the Value of an Extended Knowledge of Mineralogy nad the Processes of Mining. (Being the Introductory Lecture to the Course of Mineralogy and Mining)*. „Records of the School of

tona²¹, można by nawet nie wspominać. W publikacji o takiej tematyce odniesienia do *Conseils* są raczej oczywiste.

Krasicki w swojej bibliotece miał egzemplarz *Mélanges* (nie był to zapewne przypadek, jeśli wziąć pod uwagę, że z wymienionych przez Cardonne'a autorów w jego księgozbiornie znaleźć można zarówno *Baśnie tysiąca i jednej nocy* (*Les Mille et Une Nuits*) w przekładzie Gallanda, jak i *Bibliothèque orientale* (Bibliotekę orientálną) d'Herbelota²², i to z tego wydania *Mélanges* najprawdopodobniej zaczerpnął materiał do rozdziału w *Uwagach*. Cardonne zamieścił *Conseils* w swoim dziele, opatrując je przypisem, w którym oprócz krótkiego objaśnienia, kim był Nabi, powtarzał wyrażoną już we wstępie myśl:

Przekonałem się, że tłumaczenie tych rad mogłoby być interesujące, ponieważ może nam dać wyobrażenie o moralności Turków. Bylibyśmy najpewniej zaskoczeni, widząc, że myślą oni o wielu rzeczach podobnie do nas; a zatem idee uczciwości, sprawiedliwości i cnoty są takie same u wszystkich ludów²³.

Niewykluczone, iż przekonanie to podzielał i XBW, dlatego zdecydował się przybliżyć swoim czytelnikom rady Nabiego w przekładzie Cardonne'a. Nietrudno było dać wiarę słowom Francuza, czytając jego elegancki, czysty i zwięzły przekład. Krasicki wybrał z niego to, co było mu bliskie, czasem tłumacząc dosłownie, często – jak miał w zwyczaju, choćby adaptując artykuły z tygodnika „The Spectator” – skracać i wydobywając samo sedno refleksji. Jako egzemplifikacja może posłużyć rozdział *Sur le vin et sur l'opium* (O winie i opium), który polski pisarz ujął w jedną myśl: „Pijaństwo jest rzeczą sprostą, zelżywą; nie tylko pijaka trzeźwy, ale i zwierzę zawstydzą”²⁴. W wersji francuskiej po pochwalie wina użytego w mierze znaleźć można fragment, który najbliższy jest sensem aforyzmu Krasickiego:

Wino degradowuje tego, kto je pije w nadmiarze, i sprawia ono, że tracimy rozum, który powinien być naszym przewodnikiem; rujnuje ono naszą reputację i zamyka nam na zawsze drogę do zaszczytów i godności²⁵.

Warto zwrócić uwagę, że przytoczone w tym cytacie argumenty niemal dokładnie pokrywają się z tymi, z których korzystał młody ksiądz Krasicki w artykułach zamieszczonych w „Monitorze” przeciw pijaństwu²⁶. Czasami zachował metafory, dodając do nich krótkie objaśnienie, jak w przypadku aforyzmu o nauce: „I w na-

Mines and of Science Applied to the Arts” t. 1, cz. 1 (1852): *Inaugural and Introductory Lectures to the Courses for the Session 1851–1852*, s. 125.

²¹ Th. Thornton, *The Present State of Turkey: or Description of the Political, Civil, and Religious, Constitution, Government, and Laws of the Ottoman Empire*. T. 1. Wyd. 2, popr. i uzup. London 1809, s. 62–63.

²² Zob. Pozycja [1421]: *Nouveau mélange de littérature orientale par mr Cardonne*. Paris, vol. 2, broché. W zb.: *Inwentarz biblioteki Ignacego Krasickiego z 1810 r.*, s. 123. – Pozycja [1447]: *Mélange de littérature orientale par mr Cardonne*. Tomów 2 w 1ej księdze, en broché, in 8vo. W zb.: jw., s. 125. – Pozycja [1152]: *Les Mille et Une nuits*. Genève, 1790, avec figures, en veau, in 8vo. W zb.: jw., s. 100. – Pozycja [538]: *Bibliothèque orientale ou dictionnaire universel par mr d'Herbelot*. 4to (?) vol., carton, in 4to. W zb.: jw., s. 57.

²³ *Mélanges de littérature orientale*. Traduits de différents manuscrits turcs, arabes et persans de la Bibliothèque du Roi. Par D.-D. Cardonne. [Wyd. 2.] T. 2. Paris 1772, s. 162–163, przypis (a).

²⁴ I. Krasicki, *Przestrogi, które Nabi Effendi synowi swojemu zostawił*. W: *Uwagi*, s. 385.

²⁵ *Mélanges de littérature orientale*, t. 2 (1772), s. 198.

²⁶ „Monitor” 1766, nry 14, 19, 31, 81.

ukach, i w każdej porze życia bez pracy i cierpliwości nic się stać nie może; bez bicia w skrzydła ptak nie podleci; kruszec głęboko i perły w morzu są na dnie”²⁷, w tłumaczeniu Cardonne’a zaczynającym się od zachęty do czytania najlepszych autorów, po której następuje już fragment przełożony przez XBW:

Czy ptak bez skrzydeł ośmiela się wzbić w powietrze? Drogocenna muszla, która otacza perłę, nie znajduje się na powierzchni wody; to z głębi morza i pokonując tysiące niebezpieczeństw, trzeba ją wyławiać²⁸.

Podane egzemplaria stanowią jedynie rzut oka na przyzwyczajenia translatorskie Księcia Biskupa, którym należałoby poświęcić uwagę badawczą.

Warto jeszcze zadać pytanie, kim był Nabi Effendi, który pozostawił po sobie te przestrogi. Według współczesnych źródeł Nabi Yusuf urodził się w Urfie w roku 1642, zmarł w 1712 roku w Stambule, był mistrzem gazelu, stosował styl kwiecisty, tworzył poezję w językach arabskim, tureckim i perskim, a wśród jego najslawniejszych dzieł znajdują się *Nasihatname-i Ebulhayr* ((Księga rad dla Ebulhayra), zwana też *Hayriye*), *Münşeat* (listy) oraz *Fethname-i Kamenice* (Księga o zdobyciu Kamieńca)²⁹. Z przypisów i wstępów dowiedzieć się można, że był też zaufanym sułtana lub paszy³⁰ Mustafy³¹, po śmierci którego złożył urząd i osiadł w Aleppo, gdzie stworzył wierszowany zbiór porad dla swojego, wówczas 8-letniego, syna³². Kilka lat później został wezwany do Konstantynopola³³, gdzie mieszkał do końca życia. Wszyscy autorzy, którzy poruszali kwestie biograficzne czy to w przypisie, czy we wstępie, podkreślają, że Nabi był wśród swoich rodaków uważany za znakomitego poete oraz prozaika i jego dzieła należą do klasyki literatury tureckiej.

Zainteresowanie utworem Nabiego najsłynniejszym również w jego ojczyźnie było dość długotrwałe. W roku 1857 pojawił się nowy francuski przekład wydany wraz z tureckim oryginałem oraz obszernym komentarzem. Autorem tego przekładu był Abel Pavet de Courteille, orientalista i – podobnie jak jego poprzednik – profesor Collège de France. Tłumaczenie de Courteille’a znacząco różni się od wersji Cardonne’a. Przede wszystkim nie jest to zbiór sentencji i porad, lecz spójny tekst, choć także napisany prozą. Zawiera też cechy charakterystyczne dla kultury, w której powstał, zwłaszcza kwiecisty i bogaty język, pełen apostrof, metafor i porównań. W zestawieniu z jasną i prostą, wolno chyba zaryzykować twierdzenie – oświeceniową prozą Cardonne’a, wydaje się rzeczywiście egzotyczny. Za przykład posłużyć może choćby początek rozdziału poświęconego nauce. Oto tłumaczenie de Courteille’a:

²⁷ Krasicki, *Przestrogi, które Nabi Effendi synowi swojemu zostawił*, s. 382.

²⁸ *Mélanges de littérature orientale*, t. 2 (1772), s. 180.

²⁹ Zob. Nabi Yusuf. Hasło w: *Encyklopedia PWN*. Na stronie: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Nabi-Yusuf;3945030.html> (data dostępu: 13 II 2021).

³⁰ Zob. *Mélanges de littérature orientale*, t. 2 (1772), s. 162. Zob. też Smyth, *op. cit.*, s. 125. – *Conseils de Nabi Efendi à son fils Aboul Khair*. Publiés en turc avec la traduction française et des notes par A. Pavet de Courteille. Paris 1857, s. 1.

³¹ W rzeczywistości był to wielki wezyr Kara Mustafa, z którym Nabi Yusuf wyprawił się na wojnę z Polską. Brał wtedy udział w oblężeniu i zdobyciu Kamieńca Podolskiego, co zresztą opisał. Zob. *Biographical Encyclopaedia of Islam*. Ed. M. T. Houtsma. New Delhi 2006, s. 901. – *İslâm Ansiklopedisi*. Na stronie: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nabi/> (data dostępu: 14 II 2021).

³² *Conseils de Nabi Efendi à son fils Aboul Khair*, s. 4.

³³ *Ibidem*, s. 1.

O, młody krzewie, ozdobo łąki edukacji, ty, który oświecasz serce i oczy twojego ojca, poświęć noc i dzień studiowaniu szlachetnej nauki; nie pozostawaj nieokrzesanцем pograżonym w ignorancji³⁴.

„Poświęć, mój synu, świeżość swojego umysłu studiowaniu nauk ścisłych; one są nieskończoną wartością w życiu” – pisze Cardonne³⁵.

Różnice są wyraźne. Co ciekawe, de Courteille, mimo że zatytułował swój przykład dokładnie tak samo jak jego poprzednik, we wstępie nie wspomniał nawet o wcześniejszym o ponad pół wieku dziele Cardonne'a, ani o jego angielskich tłumaczeniach. Natomiast praca Courteille'a została odnotowana na Wyspach Brytyjskich, informacja o jej ukazaniu się pojawiła się w „The Eclectic Magazine of Foreign Literature, Science and Art” w czerwcu 1857 z komentarzem: „Uznani badacze kultury orientalnej potwierdzili, że jest to dobrze wykonane tłumaczenie”³⁶. Wzmianki o dziele Nabiego są też podawane czy to jako przykład orientalnej moralistyki w artykule poświęconym charakterowi Turków, czy to jako komentarz do *Księgi Przysłów*³⁷. W wieku XIX ma miejsce jeszcze jeden epizod polski tureckiego pisarza. W ósmym tomie *Nowego Korbuta* uwieczniony jest Antoni Muchliński, orientalista. Wśród jego licznych prac z zakresu historii, językoznawstwa czy geografii, w dziale *Przekłady* znaleźć można następujący zapis: „Przekład Hajrije, poematu obyczajowego osmańskiego poety Nabi-effendi”³⁸. Tajemnicze *Hajrije* (we francuskiej wersji *Khairiyé*) to nic innego jak *Przestrogi, które Nabi Effendi synowi swojemu zostawił*, a zatem mniej więcej w tym samym czasie, gdy pojawiło się francuskie tłumaczenie de Courteille'a wierne oryginałowi, powstało także polskie, jak można się domyślać, uwzględniając wykształcenie Muchlińskiego, wierniejsze oryginałowi niż zapośredniczona wersja Krasickiego. Niestety rękopis owego przekładu zaginął. Gdyby tak się nie stało, prawdopodobnie tajemniczy Nabi Effendi z *Uwag* byłby lepiej znany polskiemu odbiorcy.

Myśli i zawarte w nich nauki Hikara wezyra dla syna jego, Nadana

Przestrogi, które Nabi Effendi synowi swojemu zostawił są ostatnim rozdziałem w *Uwagach* Krasickiego. Poprzedza je zbudowany w podobny sposób zbiór aforyzmów zatytułowany lakonicznie *Myśli*. Znajdują się w nim różne aforyzmy, anegdota o Mikołaju Mileckim i Janie Zamoyskim czy o kardynale Richelieu. Czytamy w krótkim wprowadzeniu:

Hikar, wezyr sultan [!]³⁹, doszedłszy lat zgrzybiałych, otrzymał pozwolenie złożyć urząd, który przez

³⁴ *Ibidem*, s. 13.

³⁵ *Mélanges de littérature orientale*, t. 2 (1772), s. 177.

³⁶ „The Eclectic Magazine of Foreign Literature, Science and Art” 1857 (June), s. 288.

³⁷ W. R. S. Ralston, *Turkish Story-Books*. „The Nineteenth Century. A Monthly Review” 1877, t. 1 (March/July), s. 24. – S. C. Malan, *Original Notes on the „Book of Proverbs”. Mostly from Eastern Writings*. T. 2. London 1892, s. 317–318.

³⁸ Muchliński Antoni. Hasło w: *Nowy Korbut*. T. 8: *Romantyzm. Hasła osobowe K–O*. Oprac. Zespół pod kier. I. Śliwińskiej i S. Stupkiewicz a. Warszawa 1969, s. 430.

³⁹ To prawdopodobnie literówka, w edycji XIX-wiecznej jest „wezyr sultana” – zob. I. Krasicki, *Przestrogi, które Nabi Effendi synowi swojemu zostawił*. W: *Dzieła*. T. 6: *Dzieła prozą*. Edycja nowa i uzupełn. Red. F. K. Dmochowski. Warszawa 1803, s. 442.

długi czas chwalebnie piastował; a że monarcha chciał mieć syna jego Nadana po nim następcą, takie mu ojciec na piśmie przesłał nauki [...]”⁴⁰.

Potem pojawia się niezbyt długi ciąg złotych myśli dotyczących właściwego stosunku do objętej władzy, pochlebstwa, bogactwa, relacji do pana i do podwładnych. Ciekawy zbieg okoliczności, iż na końcu *Uwag* Księcia Biskupa znajdują się dwa zbiory rad ojców dla synów, zaczerpnięte z kultury Orientu, pisane przez osoby obdarzone wysokim statusem społecznym. Dodać można jeszcze, że znów XBW przeszczerpia na grunt polski fragmenty dzieła należącego do klasyki twórczości Wschodu. Różnica między tymi dwiema pracami wynosi jednak prawie tysiąc lat. Wypada zacząć od sprostowania – wezyr nie nazywał się Hikar, lecz Ahikar, wymieniony z imienia Nadan nie był jego synem, lecz siostrzeńcem, adoptowanym i wychowywanym jak syn. Sama historia zaś pochodzi z VI bądź V wieku przed Chrystusem i uznaje się ją za jedno z pierwszych dzieł literatury międzynarodowej, jako że cieszyła się sławą na całym Bliskim Wschodzie, w zachodnioeuropejskim kręgu kulturowym jej tytuł tłumaczono jako *The Story of Ahikar*, *Words of Ahikar*, *Histoire et sagesse d’Ahikar l’Assyrien*, a nawet – w polskim przekładzie z 2010 roku – jako *Historia i mądrość Achikara Asyryjczyka*. Sama opowieść jest prosta: Ahikar, skryba Sennacheryba i Asarhaddona, by mieć dziedzica, adoptuje siostrzeńca Nadana, potem zaś przedstawia go swojemu panu z myślą, że zostanie on jego następcą. Nadan rzeczywiście przejmuje urząd po wuju, po czym spiskuje, by oskarżyć go o zdradę stanu i pozbawić życia. Spisek się udaje, ale Ahikar unika śmierci za sprawą wdzięcznego strażnika więziennego. Z czasem spisek zostaje odkryty, Ahikar oczyszczony z zarzutów, a Nadan ukarany. Taka jest główna fabuła opowieści, w innych wersjach wzbogacona o historię o wyprawie Ahikara do Egiptu, gdzie bohater odpowiada na pytania Faraona i zadziwia go swoją mądrością. Dzieje Achikara uzupełniają dwa zbiory maksym, czyli właśnie owa *Sagesse d’Ahikar* (Mądrość Ahikara), analogiczna do *Mądrości Syracha* czy *Księgi Mądrości*⁴¹. Historia Ahikara miała wiele przekazów, od syryjskich, aramejskich czy arabskich, po greckie czy staro-cerkiewno-słowiańskie. Sam Ahikar zaczynał jako politeista, lecz z czasem w różnych wersjach przedstawiany był jako wyznawca religii monoteistycznej. Wpływów opowieści upatruje się zarówno w biblijnej *Księdze Tobiasza* lub w *Nowym Testamencie*, jak i w twórczości Demokryta, Teofrasta, Menandra, w historii Ezopa czy wspomnianego już Lokmana. Według tradycji Ahikar pojawia się w *Księdze Tobiasza* jako bratanek Tobiasza-ojca. W *Wulgacie* występował pod imieniem Achior, a Nadan jako Nabat. I rzeczywiście w przekładzie *Biblii* pióra Jakuba Wujka znajduje się krótkie zdanie: „I przyszli Achior i Nabat, cioteczni bracia Tobiaszowi, weseląc się, do Tobiasza, i radując się z nim ze wszystkiego dobra, które przeciw niemu Bóg był pokazał” (Tb 11, 20)⁴².

⁴⁰ I. Krasicki, *Myśli*. W: *Uwagi*, s. 377.

⁴¹ Głównym źródłem wiedzy o Ahikarze w mojej pracy jest wstęp F. Na u do wydania *Histoire et sagesse d’Ahikar l’Assyrien (fils d’Anael, neveu de Tobie)* (Traduction des versions syriaques avec les principales différences des versions arabes, arménienne, grecque, néo-syriaque, slave et roumaine. Introd., trad. F. Na u. Paris 1909).

⁴² *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.* Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy ks. J. Frankowski. Wyd. 3. Warszawa 2000, s. 790.

Wybrane przez Krasickiego maksymy pochodzą więc z tekstu stanowiącego niewątpliwie fundament zarazem dla literatury Bliskiego Wschodu, jak i śródziemnomorskiej. Wagę dzieła doceniało w Europie Zachodniej, badając je i tłumacząc praktycznie od początku XVIII wieku⁴³. Autor przekładu z 1909 roku, François Nau, wymienia zarówno francuskie, jak i niemieckie tłumaczenia nowożytnie. Sam zaś, choć opiera się na wersji syryjskiej, wskazuje także różnice między odmiennymi rękopisami, tworząc rozbudowany i budzący podziw aparat krytyczny.

Czy zatem Książę Biskup miał świadomość, że dla swoich czytelników czerpał mądrość ze źródła tak dawnego i poważnego? Najprawdopodobniej nie. Wersja, którą znał Krasicki, pochodziła bowiem z kolekcji *Le Cabinet des fées* (Gabinet wróżek), będącej dodatkiem czy też kontynuacją *Baśni tysiąca i jednej nocy*⁴⁴. Dzieje Ahikara nosiły w owym wydaniu tytuł *Histoire de Sinkarib et ses deux vizirs* (Historia Sinkariba i jego dwóch wezyrów). Pozycja ta znajdowała się w książęcej bibliotece⁴⁵, Krasicki mógł więc z łatwością sięgnąć po nią przy pracach nad artykułami do *Uwaq*. Jak pisał Nau:

Ogólnie rzecz biorąc, w wydaniu *Le Cabinet des fées* dialogi są wydłużone i wymyślone, wyolbrzymiona została rola żony Ahikara; tymczasem przysłowia często są nowe i występują mniej licznie niż w innych edycjach⁴⁶.

I rzeczywiście – w porównaniu z 95 maksymami w pierwszej i 46 w drugiej serii mądrości Asyryjczyka – *Histoire de Sinkarib* zawiera ich stosunkowo niewiele, bo tylko 28, a Krasicki wybrał z nich 18.

Przekład jest, jak na Księcia Biskupa, bardzo wierny, prawdopodobnie dlatego, że w wydaniu z *Le Cabinet des fées* same maksymy ujęte zostały zwięźle, wydobywając esencję lub trafnie podsumowując kilka sentencji z oryginału. Przykładowo w edycji Nau na początku rad Ahikara padają takie zdania:

Tak, mój synu Nadanie, jeśli słuchasz moich słów, zamknij je w Twoim sercu i nie ujawniaj ich innym, z obawy przed piecem ognistym, który może spalić Twój język i spowodować ból ciała i chorobę Twojego umysłu [...]. O, mój synu, jeśli słyszysz słowo, nie ujawniaj go nikomu i nie mów nic o tym, co widzisz [...]. O, mój synu, kieruj Twą ścieżką i Twoim słowem, słuchaj i nie spiesz się z daniem odpowiedzi⁴⁷.

Zamiast tych zdań Denis Chevis w swoim przekładzie *Le Cabinet des fées* notuje krótko: „Sekret, który się wymyka, pali język; hałas, który poprzedza projekt lub mu towarzyszy, niszczy go”⁴⁸, co Krasicki tłumaczy wiernie, acz jeszcze zwięźle: „Sekret objawiony pali język; ogłoszone przedsięwzięcie psuje dzieło”⁴⁹. Prześledzenie sposobów „zageszczania” treści w jak najkrótszej, najprostszej do zapamiętania formie – w czym XBW jako autor *Bajek i przypowieści* wykazał się prawdziwym

⁴³ Najstarsze wymienione przez Nau (*op. cit.*, s. 15) tłumaczenie pochodzi z 1708 roku.

⁴⁴ *Continuation des Mille et Une Nuits, contes arabes*. Traduits littéralement en français par D. Chavis. Rédigés par J. Cazotte. T. 2. Paris 1788.

⁴⁵ Pozycja [1152], s. 100. Edytorzy wyjaśniają, że z tych dziewięciu tomów pięć pierwszych było w przekładzie Gallanda, a cztery następne w przekładzie Chavisa i Cazotte'a oraz że był to przedruk z wydania w *Le Cabinet des fées*.

⁴⁶ Nau, *op. cit.*, s. 15.

⁴⁷ *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien*, s. 154–156.

⁴⁸ *Continuation des Mille et Une Nuits*, s. 277.

⁴⁹ Krasicki, *Myśli*, s. 379.

mistrzostwem – oraz analiza treści, jakie wybrał i jakie odrzucił, są materiałem na osobne ciekawe rozważania.

Z obserwacji tych i, być może, nużącego śledzenia książek, które Krasicki trzymał w rękę, a co istotniejsze – w głowie, kiedy pisał eseje mające złożyć się na jego ostatnie, wydrukowane już pośmiertnie, dzieło, wynika kilka wniosków. Po pierwsze, wyraźne staje się zainteresowanie autora dla literatury i kultury Orientu (a wydaje się, że należałoby je rozciągnąć także na Daleki Wschód, przede wszystkim na Chinę), które nie ograniczało się jedynie do stylizacji w *Powiadkach wschodnich*, paru artykułów w dziele *O rymotwórstwie i rymotwórcach* czy hasel w *Zbiorze potrzebniejszych wiadomości*. Liczba oraz wybór pozycji bibliograficznych dotyczących owej tematyki oraz fakt, że XBW potrafił nie tylko zabłysnąć erudycyjnymi wzmiankami o nich, lecz również przyswoić ich treść do takiego stopnia, by – jak pisał Scott Black – „używać” ich do przedstawienia swoich myśli, przekonań, rad, wskazuje na rzeczywistą znajomość tych lektur. Po drugie, istnieje różnica między posiadaniem biblioteki a korzystaniem z niej. Autor sam zdawał sobie z tego sprawę, proponując nieczytającym właścicielom takich przybytków, z charakterystyczną dla siebie pogodną, choć dotkliwą ironią, by zastąpili książki oprawnymi w skórę drewnianymi klockami, co pozwoli im zaoszczędzić pieniądze⁵⁰. Niniejszy artykuł, zainspirowany rozważaniami Teresy Kostkiewiczowej nad znaczeniem lektury, rolą książek i zaletami oraz wadami druku⁵¹, stanowi, mam nadzieję, niewielki fragment mozaiki literackich upodobań Krasickiego, które pieczołowicie zebrała i przedstawiła we wspomnianym już artykule Magdalena Górska⁵², wyliczając książęce lektury wymienione w przywołanych tu *Bibliotekach* oraz prezentując dzieła tak mu bliskie, że miał je przy sobie w dniu swojej śmierci. Po trzecie, mimo istnienia wielu studiów nad życiem i twórczością Krasickiego ciągle odnaleźć można białe plamy lub obszary mniej zbadane. Oprócz zaznaczonych wcześniej kwestii warsztatu translatorskiego oraz kryteriów wyboru przekładanych treści warto byłoby prześledzić choćby to, w jaki sposób w *Uwagach* znalazła się jeszcze jedna klasyczna pozycja z literatury Orientu – perski epos *Szahname* autorstwa Ferdousiego, z którego pochodzą *Maksymy i odpowiedzi Buzura*⁵³. Badania takie staną się niewątpliwie pomocą dla przyszłych wydawców, badaczy i czytelników pism Księcia Biskupa.

⁵⁰ I. Krasicki, *Biblioteki*. W: *Uwagi*, s. 116–117.

⁵¹ Chodzi tu m.in. o wspomniany już artykuł „Księgi, wiersze, dzienniki...”

⁵² Górska, *op. cit.*

⁵³ Czy raczej Buzurdźmihra (Bozorgmehra), mądrego wezyra (jakże by inaczej), jednego z bohaterów epepei, który podczas wydawanych przez swojego króla uczt odpowiada na wiele pytań z zakresu moralności i sztuki panowania. Zob. T. Kowalski, *Studia nad Šāh-Nāme / (Études sur Šāh-Nāme)*. (Avec résumé français). T. 1. Kraków 1952, s. 207, *passim*. Co ciekawe, dwie maksymy z tych, które znajdujemy u Krasickiego, podaje także, choć w nieco innej wersji, autor kryjący się pod kryptonimem ks. S. J. (*Księga złotych myśli z różnych źródeł*). Zebrał i według treści uporządkował w 130 rozdziałach i dwóch tomach ks. S. J [arzyn]a. T. 1. Wyd. 2, przer. i popr. Cieszyn [1931], s. 382, 411). Najbardziej zaś zaskakującą rzeczą w całej sprawie jest to, że tajemniczy dla badaczy literatury polskiej Buzur i niezwykle związki Księcia Biskupa z perską epopeją wcale nie stanowią zagadki dla jej badaczy. Oto jak zaczyna się hasło *Šāh-nāma translations into Polish* opracowane przez A. Krasnowolską w *Encyclopaedia Iranica* (na stronie: <https://iranicaonline.org/articles/sah-nama-translations-xiii-into-polish> (data dostępu: 14 II 2021)): „Pierwszą krótką wzmiankę o Ferdousim w Polsce uczynił Ignacy Krasicki (1735–1801) w swoim dziele *O ry-*

Abstract

KLARA LESZCZYŃSKA-SKOWRON The Institute of Literary Research
of the Polish Academy of Sciences, Warsaw
ORCID: 0000-0002-1760-8990

**KRASICKI'S ORIENTAL READERS—A CONTRIBUTION TO RESEARCH IN THE WRITER'S
ERUDITION**

The paper is devoted to two collections of maxims contained in Ignacy Krasicki's *Uwagi (Remarks)*, namely to *Przestrogi, które Nabi Ejjendi synowi swemu zostawił (Warnings that Nabi Ejjendi Left to His Son)* and to *Myśli (Thoughts)*. The authoress finds the sources from which Krasicki took the maxims (these are the pieces of classical Oriental literature, namely *Hayriye* by Yusuf Nabi and *Historia i mądrość (History and Wisdom)* by Ahikar of Assyria, she presents their concise history as well as their significance to European literature.

motówrstwie i rymotórcach [...]. Oprócz tego zamieścił on w swoim zbiorze Powiastek wschodnich dwa fragmenty pochodzące z Šāh-nāmy: O Aleksandrze i filozofie indyjskim oraz Maksymy i odpowiedzi Buzura (właśc.: Bozorymeh), choć nie podał ich źródła". Zaznaczyć trzeba, że Maksymy i odpowiedzi są fragmentem Uwag, nie zaś Powiastek wschodnich, choć prawdopodobnie z punktu widzenia iranistów nie jest to szczególnie istotne.

Bardzo dziękuję pani redaktor Agnieszce Magrel za rozszyfrowanie kryptonimu: ks. S. J.